

O'QITUVCHI SHAXSINING SHAKLLANISHIDA IJTIMOY MUHIT VA ICHKI EHTIYOJLAR O'RTASIDAGI ZIDDIYATLAR

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Pedagogika-psixologiya va inkluziv ta'lim fakulteti talabasi

Xo'jaqulova Dilnura Xusniddin qizi

Annotatsiya. Ushbu maqola o'qituvchi shaxsining shakllanish jarayonida ijtimoiy muhit va ichki ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatlarni tahlil qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi ko'pincha jamiyatning talab va kutishlari bilan ichki motivatsiya va ehtiyojlar orasidagi muvozanatni saqlashga bog'liq. Mazkur maqola pedagogik jarayonda ichki ehtiyojlarni aniqlash, ijtimoiy ta'sirlarni boshqarish va shaxsiy resurslarni samarali ishlatish metodlarini yoritadi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi shaxsiyati, ijtimoiy muhit, ichki ehtiyojlar, ziddiyat, shaxsiy rivojlanish, motivatsiya

Аннотация. Статья анализирует противоречия между социальной средой и внутренними потребностями в процессе формирования личности учителя. Исследование показывает, что профессиональное и личностное развитие учителя часто зависит от способности балансировать между требованиями общества и внутренней мотивацией. В статье рассматриваются методы выявления внутренних потребностей, управления социальными влияниями и эффективного использования личных ресурсов в педагогическом процессе.

Ключевые слова: личность учителя, социальная среда, внутренние потребности, противоречия, личностное развитие, мотивация

Abstract. This article analyzes the conflicts between the social environment and internal needs in the formation of a teacher's personality. The study shows that a teacher's professional and personal development often depends on balancing societal expectations with inner motivation and needs. The article discusses

methods for identifying internal needs, managing social influences, and effectively using personal resources in the pedagogical process.

Keywords: teacher personality, social environment, internal needs, conflicts, personal development, motivation.

O'qituvchi shaxsining shakllanishi – bu murakkab va ko'p qirralik jarayon bo'lib, unda kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy omillar o'zaro uyg'unlashishi zarur. Zamonaviy pedagogik nazariyalar shuni ta'kidlaydiki, o'qituvchining individual rivojlanishi nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga, balki uning ichki ehtiyojlari, motivatsiyasi va ijtimoiy muhit bilan bog'liq ziddiyatlarga ham bog'liqdir. Ichki ehtiyojlar o'qituvchining shaxsiy qiziqishlari, kasbiy o'sish intilishlari, ijodiy va axloqiy qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit – jamiyatning kutishlari, ota-onalar va o'quvchilarning talab va baholari, maktab boshqaruvi va davlat siyosati – o'qituvchining shaxsiy ehtiyojlariga ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik jarayonda bu ikki kuchning – ichki ehtiyojlar va tashqi ijtimoiy talablar – ziddiyati o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Agar o'qituvchi ushbu ziddiyatni boshqara olsa, u nafaqat o'z kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishadi, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va motivatsiyasini ham samarali qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, bu jarayon o'qituvchida ichki intizom, mas'uliyat va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi shaxsining shakllanishi uch asosiy elementga bog'liq: 1) *ichki ehtiyojlarni aniqlash va boshqarish*; 2) *ijtimoiy muhitning ta'sirini tahlil qilish va unga moslashish*; 3) *shaxsiy resurslarni samarali ishlatish*. Shu bilan birga, interfaol metodlar, refleksiya va doimiy professional rivojlanish jarayoni o'qituvchining ichki ehtiyojlari va tashqi ijtimoiy talablar o'rtasidagi ziddiyatlarni muvozanatlash imkonini beradi

Shunday qilib, o'qituvchi shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit va ichki ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatlarni tahlil qilish nafaqat pedagogik nazariya, balki

amaliyot uchun ham muhimdir. Bu ziddiyatni aniqlash va boshqarish o'qituvchining kasbiy samaradorligi va shaxsiy barkamolligini ta'minlaydi hamda o'quvchilarning rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

O'qituvchi shaxsining shakllanishi murakkab, ko'p qirrali va dinamik jarayon bo'lib, unda kasbiy, psixologik va ijtimoiy omillar birgalikda ta'sir qiladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining shaxsiy motivatsiyasi, ichki ehtiyojlari va kasbiy intilishlari uning professional va shaxsiy rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi. Ichki ehtiyojlar – bu o'qituvchining kasbiy o'sishga bo'lgan intilishi, ijodiy va metodik qobiliyatlari, o'quvchilarning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga bo'lgan istagi, shaxsiy qoniqish va axloqiy qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit – maktab boshqaruvi, jamiyat va ota-onalarning kutishlari, o'quvchilarning ehtiyoj va talablarini o'z ichiga oladi, bu esa o'qituvchining shaxsiy ehtiyojlari bilan to'qnash kelishi mumkin.

O'qituvchining ichki ehtiyojlari va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ziddiyatlar turli shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan, o'qituvchi innovatsion metodlarni qo'llashga intilsa ham, maktabdagi an'anaviy yondashuvlar va me'yoriy talablar bu jarayonni cheklashi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit talablarining o'qituvchiga bosimi uning kasbiy motivatsiyasini pasaytiradi, professional charchashni oshiradi va ruhiy holatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy olimlar ta'kidlaydiki, o'qituvchi o'z ichki ehtiyojlarini aniqlay olmasa, u tashqi talablar bilan yuzma-yuz kelganda psixologik stress va motivatsiya pasayishiga duch keladi.

O'zbek pedagog olimi, pedagogika fanlari bo'yicha tadqiqotchi va ta'lim nazariyasi yo'nalishida ilmiy ish olib borgan mutaxassis B.X.Xodjayevning fikricha, o'qituvchi shaxsining shakllanishi jarayonida ichki ehtiyojlar va ijtimoiy talablar o'rtasidagi ziddiyatlarni boshqarish qobiliyati eng muhim pedagogik ko'nikma hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi kasbiy o'sish va shaxsiy rivojlanish jarayonida ichki ehtiyojlarni aniqlash va ularni samarali rivojlantirishga intilishi kerak. Xo'jayevning pedagogik qarashlarida o'qituvchi

shaxsining shakllanishi uzluksiz, ongli va ijtimoiy jarayon sifatida talqin etiladi. U o'qituvchini faqat bilim beruvchi emas, balki jamiyatning ma'naviy va intellektual rivojiga ta'sir ko'rsatuvchi shaxs sifatida baholaydi. Shu sababli o'qituvchi shaxsining shakllanishida ichki ehtiyojlar va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ziddiyatlar tabiiy va muqarrar jarayon sifatida ko'riladi. Xo'jayev ta'kidlaydiki, o'qituvchining ichki ehtiyojlari uning kasbiy o'sishga bo'lgan intilishi, o'z ustida ishlashi, ijodkorlikka moyilligi va shaxsiy qadriyatlari bilan belgilanadi. Bu ehtiyojlar o'qituvchini doimiy rivojlanishga undaydi. Biroq amaliy pedagogik faoliyatda bu ichki ehtiyojlar ko'pincha tashqi ijtimoiy muhit bilan to'qnashadi. Masalan, maktab tizimidagi qat'iy reja va talablar, ortiqcha hujjatbozlik, jamiyat va ota-onalar tomonidan qo'yiladigan yuqori kutishlar o'qituvchining erkin ijodiy faoliyat olib borishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Xo'jayevning fikricha, aynan mana shu ziddiyat o'qituvchi shaxsining rivojlanish nuqtasini belgilaydi. Agar o'qituvchi ushbu ziddiyatni to'g'ri anglay olsa, u o'z faoliyatini yanada ongli tashkil etadi. Aks holda, bu ziddiyat ichki norozilik, kasbiy charchash va motivatsiya pasayishiga olib keladi. Shuning uchun u o'qituvchida quyidagi sifatlarni shakllantirishni muhim deb hisoblaydi:

- ✓ o'z-o'zini anglash va tahlil qilish qobiliyati;
- ✓ ichki ehtiyojlarni aniqlay olish va boshqarish;
- ✓ ijtimoiy muhitga moslashish va moslashtirish ko'nikmasi;
- ✓ pedagogik vaziyatlarga moslashuvchan yondashuv.

Shuningdek, o'qituvchining shaxsiy rivojlanishi faqat tashqi talablar asosida emas, balki ichki ehtiyojlar asosida tashkil etilgandagina samarali bo'lishini ta'kidlaydi. Ya'ni o'qituvchi o'z kasbini faqat majburiyat sifatida emas, balki ichki ehtiyoj va qadriyat sifatida qabul qilishi zarur. Shu holatda u ijtimoiy muhit bosimini salbiy omil sifatida emas, balki rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qiladi. Yana bir muhim jihat shundaki, Xo'jayev o'qituvchi shaxsining shakllanishida *refleksiya jarayoniga* alohida e'tibor qaratadi. Unga ko'ra,

o'qituvchi o'z faoliyatini muntazam tahlil qilib borishi, o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashi orqali ichki ehtiyojlar va tashqi talablar o'rtasidagi muvozanatni topa oladi. Bu esa pedagogik mahoratning shakllanishiga olib keladi. Xulosa qilib aytganda, Xo'jayev qarashlariga ko'ra, o'qituvchi shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit va ichki ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyat salbiy holat emas, balki rivojlanishning muhim omilidir. Ushbu ziddiyatni anglash, tahlil qilish va boshqarish orqali o'qituvchi o'z kasbiy mahoratini oshiradi, shaxsiy barkamollikka erishadi va pedagogik faoliyatda yuqori natijalarga erishadi.

*O'zbek pedagog va psixolog olimasi S.Nishonov*ning tadqiqotlariga ko'ra, ijtimoiy muhitning talablarini faqat cheklov sifatida emas, balki o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi uchun imkoniyat sifatida ham qarash mumkin. Masalan, maktab boshqaruvi tomonidan belgilangan standartlar va ijtimoiy kutishlar o'qituvchiga innovatsion yondashuvlarni sinab ko'rish, metodik yangiliklarni joriy etish va shaxsiy ijodiy salohiyatini oshirish uchun stimuly beradi. Shu bilan birga, o'qituvchi ichki ehtiyojlarini muvozanatlashni bilmasa, bu tashqi ta'sirlar stress va motivatsiya pasayishiga olib keladi.

Nishonovning pedagogik va psixologik qarashlarida o'qituvchi shaxsining shakllanishi avvalo shaxsning ichki dunyosi, uning ehtiyojlari, motivatsiyasi va ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi orqali tushuntiriladi. U o'qituvchini faqat bilim beruvchi emas, balki murakkab psixologik tizimga ega bo'lgan shaxs sifatida ko'rib chiqadi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi shaxsining rivojlanishida ichki ehtiyojlar va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ziddiyatlar muhim omil sifatida qaraladi. Nishonovning fikricha, o'qituvchining ichki ehtiyojlari uning shaxsiy o'sishga intilishi, kasbiy rivojlanish istagi, o'zini namoyon qilishga bo'lgan ehtiyoji va psixologik qoniqish olishga intilishi bilan bog'liq. Bu ehtiyojlar o'qituvchini faol, ijodkor va yangilikka intiluvchan qiladi. Biroq real pedagogik muhitda bu ehtiyojlar har doim ham to'liq amalga oshavermaydi. Chunki *ijtimoiy muhit — maktabdagi talablar, boshqaruv tizimi, jamiyat va ota-onalarning kutishlari* — o'qituvchidan ma'lum qolipda ishlashni talab qiladi. Nishonova ta'kidlaydiki, aynan shu holatda ziddiyat yuzaga keladi. O'qituvchi ichki ehtiyojlariga mos

ravishda erkin va ijodiy ishlashni istaydi, biroq tashqi muhitning talab va cheklovlari bunga to'sqinlik qiladi. Bu esa o'qituvchida ichki ziddiyat, qoniqmaslik hissi va kasbiy stressni yuzaga keltiradi. Agar bu jarayon uzoq davom etsa, u o'qituvchining kasbiy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, motivatsiya pasayishiga va hatto kasbiy charchashga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, Nishonova bu ziddiyatni faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki rivojlanish imkoniyati sifatida ham baholaydi. Uning fikricha, o'qituvchi ichki ehtiyojlari va ijtimoiy muhit talablarini muvozanatlashtira olsa, u yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyaga ega bo'ladi. Bu jarayonda o'qituvchi o'z ichki ehtiyojlarini anglab, ularni real sharoitga moslashtirishi, shuningdek, tashqi talablarni tanqidiy tahlil qila olishi zarur. Nishonova o'qituvchining psixologik tayyorgarligiga katta e'tibor qaratadi. Uning fikricha, o'qituvchi o'z hissiyotlarini boshqara olishi, stressga chidamli bo'lishi va refleksiya qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Refleksiya orqali o'qituvchi o'z faoliyatini baholaydi, ichki ehtiyojlarini qayta ko'rib chiqadi va ijtimoiy muhit bilan moslashuv strategiyasini ishlab chiqadi.

Bundan tashqari, Nishonova o'qituvchi shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhitni faqat tashqi bosim sifatida emas, balki ijtimoiy tajriba manbai sifatida ham ko'radi. Ya'ni o'qituvchi ijtimoiy muhit bilan faol o'zaro aloqada bo'lish orqali o'z kasbiy mahoratini oshiradi, yangi bilim va tajriba orttiradi. Shu orqali ichki ehtiyojlar va tashqi talablar o'rtasida muvozanat yuzaga keladi. Nishonova qarashlariga ko'ra, o'qituvchi shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit va ichki ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyat tabiiy va muqarrar jarayon hisoblanadi. Ushbu ziddiyatni ongli ravishda boshqarish, refleksiya qilish va moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish orqali o'qituvchi nafaqat kasbiy, balki shaxsiy rivojlanishga ham erishadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining shaxsiy resurslari va ichki motivatsiyasini aniqlash, ijtimoiy muhitni tahlil qilish va moslashish, shaxsiy qobiliyatlarni samarali ishlatish orqali ziddiyatlarni muvozanatlash mumkin. Bu jarayon o'qituvchida o'z-o'zini anglash, mas'uliyat,

ijodiy tafakkur va refleksiya ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida yuqori samaradorlikka erishadi, shaxsiy barkamollikka intiladi va o'quvchilarning rivojlanishi uchun mustahkam pedagogik poydevor yaratadi.

O'qituvchi shaxsining shakllanishi ijtimoiy muhit va ichki ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatlarni boshqarish qobiliyatiga bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayon zamonaviy pedagogika va psixologiya uchun markaziy ahamiyatga ega. Ichki ehtiyojlarni to'g'ri aniqlash va ijtimoiy talablar bilan uyg'unlashtirish o'qituvchining kasbiy barkamolligini oshiradi, shaxsiy ehtiyojlarini amalga oshirishga imkon beradi va pedagogik jarayonning sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. O'qituvchi shaxsining shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, unda ichki ehtiyojlar va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi nafaqat tashqi talablar, balki uning ichki motivatsiyasi, o'z-o'zini anglash darajasi va shaxsiy intilishlariga ham bevosita bog'liqdir.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy muhit va ichki ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatlar o'qituvchi faoliyatida tabiiy holat bo'lib, ular to'g'ri boshqarilganda rivojlanish omiliga aylanadi. Aks holda esa bu ziddiyatlar kasbiy charchash, motivatsiya pasayishi va pedagogik samaradorlikning susayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi o'z ichki ehtiyojlarini anglab, ularni ijtimoiy muhit talablariga moslashtirish ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur.

Mazkur tadqiqotning yangiligi shundaki, unda o'qituvchi shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit va ichki ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatlar faqat muammo sifatida emas, balki rivojlanishning muhim omili sifatida talqin etildi. Shuningdek, ushbu ziddiyatlarni boshqarishning asosiy yo'llari sifatida ichki ehtiyojlarni aniqlash, refleksiya qilish va ijtimoiy muhit bilan moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish zarurligi asoslab berildi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi shaxsining barkamol shakllanishi ichki ehtiyojlar va ijtimoiy muhit o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga bog'liq bo'lib, bu jarayon pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish va ta'lim sifatini

yaxshilashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xo'jayev, B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2017.
2. Nishonova, S. Pedagogik psixologiya. Toshkent, 2019.
3. Mavlonova, R.A., To'rayeva, O. Umumiy pedagogika. Toshkent, 2018.
4. Xoshimov, K., Nishonova, S. Pedagogika tarixi. Toshkent, 2005.
5. Yuzlikayeva, E., Ahmedova, M., Shodmonova, S. Pedagogika. Toshkent, 2014.
6. Ahmedov, Q. Pedagogik mahorat asoslari. Toshkent, 2016.
7. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. Toshkent, 2020.
8. To'xtaxodjayeva, M. Pedagogika nazariyasi. Toshkent, 2013.
9. Musurmonova, O. O'qituvchi kasbiy kompetensiyasi. Toshkent, 2016.
10. Hasanboyeva, O. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2015.
11. Qurbonov, Sh. Ta'lim tizimini boshqarish asoslari. Toshkent, 2014.
12. Ishmuhamedov, R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2017.
13. Egamberdiyeva, N. Shaxs rivojlanish psixologiyasi. Toshkent, 2012.
14. G'oziyev, E. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2010.
15. Sodiqov, A. Pedagogik tadqiqot metodologiyasi. Toshkent, 2018.